

Februari 2022

## **De *Homo Economicus* mag met pensioen**

*Patrick Nullens*

“Machtige mensbeelden”, zo titelt de eindejaarspublicatie van 2021 van de Raad voor Volksgezondheid & Samenleving. Deze adviesraad wordt voorgezeten door Jet Bussemaker, voormalig minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Is te midden van alle actuele stormen een essay over ‘mensbeelden’ niet te filosofisch? Neen, als we de fouten uit het recente verleden niet willen herhalen is bezinning geen luxe. We overstijgen even de cijfers, grafieken en fact sheets.

### **Mensbeelden: fundament onder politiek en economie**

De kern van het essay is dat mensbeelden funderend zijn voor politieke en beleidsmatige keuzes in een verzorgingsstaat. Hoewel deze mensbeelden politiek worden ingezet, worden ze zelden of nooit expliciet. Daarenboven worden er allerlei tegenstrijdige signalen gegeven. Beleidsmakers gaan al te makkelijk uit van de rationele, calculerende, zelfredzame burger. Dit is eerder een ‘wensbeeld’ dan een ‘mensbeeld’. Soms wordt deze burger te zelfredzaam en bedient hij of zij zich van een egoïstische logica waardoor het systeem instort.

### **Verstrikt in bureaucratie: een kwestie van vertrouwen?**

Daarom moeten we die burger nooit echt vertrouwen. Een batterij aan regelgeving en bureaucratische processen moet dan alle mogelijke fraude bestrijden. Eenmaal vastgelegd in wet- en regelgeving raken mensbeelden gevangen in de bureaucratische logica van de verzorgingsstaat zelf, aldus het essay. Vragen blijven onbeantwoord. Rekent de overheid op zelfredzaamheid of gaat het juist om kwetsbaarheid en verbinding? Moeten we burgers vooral vertrouwen of juist wantrouwen? Aannames over het gedrag van burgers zijn verstrekkend, zoals de toeslagenaffaire maar al te pijnlijk heeft blootgelegd. Vaak spreken we van de ‘menselijke maat’. Maar wat bedoelen we hiermee?

### **Homo Economicus: de mens als producent en consument**

Graag wil ik de spade nog dieper steken. Achter juridische en bureaucratische logica schuilt een economische logica. Deze is weer gebaseerd op een door de neo-liberale economie gereduceerd mensbeeld – de mens als autonome producent en consument. De uitgaven voor zorg en welzijn in Nederland zijn inmiddels meer dan 116 miljard euro en dit blijft toenemen. De zorg is geen kwestie van filantropie, maar vooral een verworven recht gebaseerd op verlicht eigenbelang. De marktwerking bepaalt en ethische keuzes beperken zich tot morele grenzen en juridische kaders. Winstmaximalisatie, verhoogde efficiëntie, return on investment; dat is waar het spel van de neo-liberale economie om draait. Het mensbeeld dat hieraan ten grondslag noemen we de *Homo economicus* – de autonome calculerende mens die handelt vanuit verlicht eigenbelang.

### **Meer welvaart, maar hoe zit het met welzijn?**

Volgens de vader van de economie, Adam Smith, zorgt de combinatie van autonome rationaliteit en empathische burgerzin tot meer welvaart. De *Homo economicus* is een modernistische abstractie die uiteindelijk leidt tot vervreemding van het echte leven. John Stuart Mill omschreef de *Homo economicus* in de 19<sup>e</sup> eeuw als “een wezen dat rijkdom verlangt, en die in staat is om te oordelen over de vergelijkende effectiviteit van middelen om dat doel te bereiken.” Maar klopt dit modernistische mensbeeld nog, of is het enigszins gedateerd?

De opkomst van de gedragseconomie, het belang van emoties, de bewustwording van onze eigen gebrekkige inzichten, en onze afhankelijkheid van de natuur heeft ondertussen het einde ingeluid van dit verouderde mensbeeld. Daar zijn we het tot op zekere hoogte wel over eens, tenminste in theorie. Maar hoe moeten we de mens in het economische spel dan wel zien?

### **Op weg naar een menswaardige economie: in verbinding met elkaar en alles wat leeft**

We bevinden ons in spannende tijden, te midden van wat de wetenschapsfilosoof Thomas Kuhn een paradigmaverschuiving noemt. Een beetje draaien aan de knoppen is simpelweg onvoldoende. De oude 'machtige mensbeelden' schieten tekort om de nieuwe problemen aan te pakken. Door reële problemen zoals klimaatverandering, verlies van biodiversiteit, de kloof tussen arm en rijk en vastlopen van zorgsystemen gaan we de vooronderstellingen zelfkritisch bevragen. We worden ons steeds meer bewust van het feit dat mensen van elkaar afhankelijk zijn en dat ons lot verbonden is met de natuur.

### **Homo Florens: de mens die tot bloei komt in relatie tot de ander en zijn omgeving**

Hoog tijd dat we de *Homo economicus* bedanken voor bewezen diensten. Zeker, hij nam ons mee naar ongekende hoogte van welvaart. Durven we de denkoefening aan: Wat als de mens niet primair gericht is op eigenbelang, maar op het ontwikkelen van relaties met anderen en de natuur? Daarbij moet het calculerende eigenbelang ten dienste staan van het relationele welzijn binnen de grenzen van de aarde.

Zo'n mensbeeld vormt de basis van een herdenking van een verzorgingsstaat waar zorg niet alleen voor elkaar maar ook voor de natuur tot de focus wetenschap, techniek, politiek, economie en recht wordt gezien. Ethiek gaat niet langer over randvoorwaarden en kaders, maar over hoe we de mens-in-relatie zien. De menselijke maat is geen morele grensbepaler; het is simpelweg het hart van ons beleid. Dit nieuwe aankomende paradigma stuurt de *Homo Economicus* met pensioen en gaat op zoek naar een wijze opvolger, de *Homo Florens*: de florerende mens.

### **Over de auteur**

Prof. dr. Patrick Nullens is bijzonder hoogleraar Leiderschapsethiek & Menswaardige Samenleving aan de Universiteit voor Humanistiek, Utrecht. Hij maakt deel uit van een onderzoeksproject genaamd 'Homo Florens', gefinancierd door de *Goldschmeding Foundation voor Mens, Werk en Economie*.

### **Meer lezen?**

Recent verscheen onder Nullens' co-redactie een 'open acces' wetenschappelijke publicatie over het mensbeeld in de economie: *Relational Anthropology for Contemporary Economics: A Multidisciplinary Approach* (Springer Open, 2022).

Deze bundel is gratis te downloaden via <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-84690-9#editorsandaffiliations>